

Алла ПЛЕВНИЦЬКА,
учитель спеціалізованої
гуманітарної школи № 65
м. Донецька

ТВІР-ОПИС ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ ЗА ВЛАСНИМ СПОСТЕРЕЖЕННЯМ

Мета: навчити школярів створювати тексти-описи зовнішності людини, аналізувати й розрізняти тексти цього різновиду в різних стилях мовлення; поглибити знання учнів про типи мовлення; удосконалити вміння складати план тексту, аналізувати мовні засоби; розвивати здатність бачити не лише зовнішню привабливість людини, а й красу її душі.

Тип уроку: урок мовленнєвого розвитку.

Епіграфи: Краса душі, краса любові – найвища на землі краса.

О.Гончар

У людини все має бути прекрасним: і обличчя, і одяг, і душа, і думки.

А.Чехов

Перебіг уроку

I. Уведення в тему.

◆ Прочитайте уривок із твору. Укажіть назву й автора. Дайте відповіді на запитання.

Як батько вийшов з хати, Оксана довго ще чепурилася та вихилялася перед невеликим в олив'яній оправі дзеркальцем і не могла намилуватися з себе.

– І чого це надумано славити про мене, буцімто я гарна? – казала вона ніби знехотя, аби тільки хоч про що-небудь побазікати з собою. – Брешуть люди, я й зовсім негарна!

Але майнуло в дзеркалі свіже, жваве, дитинно-юне личко з блискучими чорними очима та невимовне звабливою усмішкою, що вогнем пекла душу, – і виступила навч уся тих слів несправедливість.

– Хіба, може, й справді чорні брови та очі мої, – провадила красуня, не випускаючи дзеркальця, – такі гарні, що вже інших і на світі немає? Та й яка краса у цьому кирпатенькому носі, і в щоках, і в губах? Буцімто гарні мої чорні коси? Ой! Інший злякався б їх увечері: вони, мов довгі гадюки, переплелися та обвилися круг голови. Я бачу тепер, що й зовсім негарна! – І, помалу відхиляючи від себе дзеркало, скрикнула: – Ні, таки вродлива! Ой, яка вродлива! Диво дивне! Яку ж радість дала б я тому, чия буду жінка! Як же милуватиметься мною мій чоловік! Він і пам'ять стратить! На смерть зацілує.

– От так дівчина, – прошепотів, увійшовши тихо, коваль, – і чваниться вона не так, щоб дуже. Може, з годину яку стоїть, видивляючися в дзеркалі, надивитися не може, ще й вихваляє себе вголос!

– Таке-то, парубки! Чи я ж вам до пари? Погляньте-но на мене, – провадила гарненька кокетка, – як я паваю виступаю; сорочка в мене червоним шовком вишита. А стрічки на голові! Вам і довіку не бачити пишнішого брузументу. Цього всього накупив мені батько, щоб посватав мене найкращий хлопець у світі (*М.Голоць, пер. М.Рильського*).

● Якого значення власній зовнішності надає дівчина?

● Чи справді таку важливу роль у житті людини відіграє зовнішня краса?

● Як ви розумієте поняття *внутрішня краса, краса душі*?

◆ Прочитайте і прокоментуйте народні й авторські афоризми про красу. Якою ідеєю вони об'єднані?

Пташка красна пір'ям, а людина знаннями. Не вагайся: на красу дивись, а розуму питайся. З краси не пити роси. Краси на тарілці не подаси. Краса людини – це і досконалість тіла, і сила волі (*Н.Ужвій*). Хоч не з красою, аби з головою. Краса до вінця, а розум до кінця. Краса душі додає принадності навіть непоказному тілу, так само, як неподобство душі кладе якийсь особливий відбиток на прекрасні форми, збуджуючи в нас відразу (*Г.Лессінг*).

Робота з епіграфом. Прочитайте епіграфи до уроку. Прокоментуйте. Оберіть один із них епіграфом до власного твору.

! Пам'ятайте. Описуючи зовнішність людини, ми малюємо її словесний образ, передаємо її внутрішній світ: риси вдачі, характеру, душевного стану, настрою тощо.

II. Оголошення теми й мети уроку.

◆ Запишіть у зошити цілі уроку. Додайте до запропонованого переліку кілька пунктів, висловлюючи свої очікування від вивчення нового матеріалу.

Знати:

- визначення й жанрові особливості тексту-опису зовнішності людини;
- типові мовні засоби, що використовуються в описах цього типу;
- стилеві ознаки різновидів описів зовнішності людини;
- функції портретних описів у художніх текстах.

Уміти:

- вирізняти тексти-описи зовнішності людини з-поміж інших видів описів;
- визначати стильову належність опису зовнішності;
- аналізувати будову й мовні засоби текстів цього типу;
- створювати усний і письмовий опис зовнішності людини за власним спостереженням.

III. Актуалізація опорних знань.

◆ Пригадайте вивчене в попередніх класах про типи мовлення. Заповніть відповідні комірки таблиці.

Тип мовлення	На яке питання дається відповідь	Про що йдеться в тексті
Розповідь		
Опис		
Роздум		

Робота у групах. Прочитайте уривки з твору. Визначте типи мовлення. Поміркуйте, якою спільною темою об'єднані подані висловлювання.

I. Про що думає мати? Про те, що отакою ж павутиною бабиного літа одсріблюється її життя, чи пригадує

себе дівчинкою, котра вперше вийшла в поле і мало не захлинулася од радості, пробудженої життям та чебрецевим простором, од відчуття полинової волі, од зачудування волошкою, котра зазирнула в очі вічним поглядом? Чи думає про те, як у війну несла з Овечачого в Самгородок своїх дітей, несла вночі, провалюючись по коліна в мокрий сніг, несла, закушуючи до крові губи, несла, ковтаючи сльози, свій цвіт і своє майбутнє? Мусила рятувати їх од смерті, котра насувалась на село. А чи пригадує той день, коли вперше відчула, що вона живе на землі, що навколо – білий світ, який зеленіє, синіє і червоніє, білий світ, який сміється, говорить лагідно або погрожує, білий світ, який тьохкає соловейком, блищить росою і шумить прибережним очеретом? Ще не відала в ту хвилину, що їй судилось нести власне життя на своїх плечах то як камінь, то як хмаринку перецвілої кульбаби. Думає, згадує чи мріє – і губи на її потемнілому лиці схожі на гірко прокладену борозну, на живу борозну, котра лежить на безмежному полі її обличчя. Потім знову копає картоплю (Є.Гуцало).

II. Смачно готує в цю пору мати. Як вона ворожить над борщем! Встає ще вдосвіта, чистить і промиває буряки, шаткує їх; нарізає картоплі; січе ножом капусту. Всього потроху добавляє в горщик – і помідор кине, і петрушку всипле, і цибулину, і стручок перцю, і листок лаврового листа. А м'ясо кладе з кісткою, кістка щоб була з мозком, а коли засмачує – то неодмінно старається засмачити старим салом, щоб чулось. Ех, і борщ же тоді виходить такий, що поки дочекаєшся обіду, то ладен власний язик проковтнути (Є.Гуцало).

III. Бачу стомлені її очі, бачу наморені її руки – і з кожним роком тих ланцюжків під згрубілою шкірою все більше, вони покорявішали, почорнішали, наче понабрякали землею, і вся мати – ще, здається, зовсім недавно помолодому легка, весела й щаслива, схожа на сяяння свічки, – зараз потемнішала, обважніла, ті ланцюжки, та чорнота землі беруть її у все надійніший полон, вона їхня бранка. Срібна моя свічко, яка вдихнула в мене пелюстину свого вогню! Срібна моя свічко, що горітимеш у мені, що не погаснеш у своїх онуках, – стоїш ти й зараз у моїй уяві на городі, на скупій землі своєї скупій долі (Є.Гуцало).

IV. Опрацювання нового матеріалу.

◆ Прочитайте. Доведіть, що наведене висловлювання є описом. Кого змальовано в уривку? На що саме звертає увагу письменник, відтворюючи зовнішність героя? (*Вік, зріст, риси обличчя, погляд.*)

Стан високий, ус козацький,
Чорні брови і юнацький
Погляд сміливий, палкий:
Так тим поглядом проймає,
Мов у душу заглядає...

Б.Грінченко

➤ Проаналізуйте будову речень. Визначте «відоме» і «нове». З'ясуйте, на який з уже вивчених вами типів описів схожий опис зовнішності. (*Опис зовнішності людини створюється подібно до опису предмета. «Відомим» є сам предмет (суб'єкт) або його «частини» (назви частин тіла, риси обличчя, елементи одягу). «Новим» є ознаки цих складників зовнішності.*)

◆ Запишіть текст, визначте «відоме» і «нове».

Та що ж то за дівка була! Висока, прямишенька, як стрілочка, чорнявенька, очиці як тернові ягідки, бровоньки як на шнурочку, личком червона, як панська рожа, що у саду цвіте, носочок так собі пряменький з горбочком, а губоньки як цвіточки розцвітають, і меж ними зубоньки

неначе жарнівки, як одна, на ниточці нанизані. Коли було заговорить, то усе так звичайно, розумно, так неначе сопілочка заграє стиха, що тільки б її й слухав; а як усміхнеться та очима поведе, а сама зачервоніється, так от неначе шовковою хусточкою обітреть смажніі уста. Коси у неї як смоль чорніі та довгі-довгі, аж за коліно; у празник або хоч і в неділку так гарно їх повбира, дрібушка за дрібушку та все сама собі запліта; та як покладе їх на голову, поверх скіндячок вінком, та завітча квітками, кінці у ленті аж геть порозпуска; усі груди так і обнизані добрим намистом з червонцями, так що разків двадцять буде, коли й не більш, а на шиї... та й шия білесенька-білесенька, от як би з крейди чепуренько вистругана (*Г.Квітка-Основ'яненко*).

➤ Які художні засоби використав автор в описі персонажа? Про що слід говорити, описуючи зовнішність людини?

◆ Послухайте уривки зі спогадів сучасників про Лесю Українку. Якою постає перед нами письменниця? Що може сказати про людину її зовнішність?

Виглядала Леся вище середнього зросту, тоненька, худа дуже, смаглявата, лице мала загоріле, темне, довгасте, без рум'янів. Любила прихмурювати очі. Не признавала ніякої пудри.

Переважно одягала блузку і спідницю. У Колодяжному ходила в українському вбранні, а як іде в Ковель, то переодягається. Леся накульгувала (*Г.Поліщук*).

Лесю уявляють мужеською, але вона відзначалася великою жіночністю. Леся любила одягатися. Одягалася гарно, але скромно, спеціально любила гарні блузки. На лівій руці носила чорну рукавичку. Ходила Леся рівно, але прихрамуючи (*А.Труц*).

Невисока білява молода жінка, бліда, тендітна, ніби стомлена, але енергійна, весела. Ось вона сміється, і з її звужених повік випромінюється тепло, густа синява, біля очей лягають тоненькими павутинками зморшки. Ось вона перестає сміятися, і враз павутинячко зникає, зникає і синява очей. Вони стають світлими, допитливими, ніби вона чогось жде від співбесідника. Ось вона підіймає невеличку ручку, білу-білу, із синіми прожилками і поправляє сплетені вузликом коси. Між брів, не зачіпаючи високого сяючого чола, стримить тоненька риска (*К.Гранат*).

◆ Проаналізуйте подані уривки з народних і літературних пісень. Дослідіть, які художні засоби використано в них для опису зовнішності. Спробуйте з'ясувати, який еталон дівочої краси був у XIX столітті. Чи змінився він нині?

Чистее небо зіроньки вкрили, вийди, дівчино, до мене мила. Дай подивитись в яснії очі, стан твої обняти гнучкий дівочий. Глянути в личко біле чудове, на коси довгі, на чорні брови.

Чорні брови – стрічки шовкові, все б тільки вами я любувався. Карії очі, очі дівочі, все б тільки я дивився на вас! (*К.Думитрашко*)

Ой дівчино, дівчинонько, така ж бо ти пишна, як у лісі при дорозі біленькая вишня.

В тебе очі чорненькіі, як терн на галуззі, личко твоє рум'яненко, як калина в лузі.

Жито, мамцю, жито, мамцю, жито-колосочки...

Як дівчину не любити, коли чорні очки!

◆ З'ясуйте, з яких творів наведено описи, яких персонажів вони стосуються. Дослідіть, через опис яких деталей зовнішності авторам удалося переда-

ти риси характеру чи душевного стану портретованих. Які оцінні слова використали письменники?

Сестру Дідона мала Ганну
Насправжки дівку хоть куди,
Проворну, чепурну і гарну,
Приходила і ся сюди
В червоній юпочці баєвій,
В запасці гарній фаналевій,
В стьожках, в намисті і в ковтках...

(Ганна, «Енеїда» І.Котляревського.)

Як вийшла бабище старая,
Крива, горбатая, сухая,
Сіда, ряба, беззуба, коса,
Розхристана, простоволоса,
І, як в намисті, вся в жовнах.

(Сівілла, «Енеїда» І.Котляревського.)

Хлопець гарний, русявий, чисто підголений; чуб чепурний, уси козацькі, очі веселенькі, як зірочки; на виду рум'яний, моторний, звичайний.

(Василь, «Маруся» Г.Квітки-Основ'яненка.)

Була вона якось особливо гарна? Ні, зовсім ні. Просте кругле обличчя, блідуватий колір... Хіба що очі, великі, чесні, ясні, блакитно-сірі? Очі дивилися прямо, в них світився розум, природжений гумор, якого пробоювались. Уся вона – молода двадцятирічна письменниця – була без прикрас, без манірності, без умовностей етикету, не розв'язана і не замкнена.

(О.Іваненко про Марка Вовчка.)

◆ Прочитайте подані описи. Визначте, до якого стилю вони належать. Дослідіть, яким чином через опис зовнішності автор дає оцінку портретованим. Яку саме? Знайдіть і випишіть оцінні слова.

I. В хату ввійшов старий Джеря, високий, тонкий, з сивуватими довгими вусами, з нужденним блідим лицем та смутними очима. Тяжка праця дуже зарані зігнула його стан. Глибокі зморшки на щоках, на лобі, поморщена темна потилиця од гарячого сонця, грубі руки – все це ніби казало, що йому важко жилося на світі. На його пальцях, навіть на долонях, шкура так поморщилась та порепалась, ніби потріскалась на жару. На лівій руці всі пальці трусились безперестану навіть тоді, як він спав. Скільки він вижав, перемолотив та перевіяв тими руками хліба на панщині за свій довгий вік! (І.Нечуй-Левицький)

II. Це був невисокої, поганої статури чоловік. Лице його м'яке й зніжене, занадто м'яке для чоловіка тридцяти п'яти років, було позначене неживим рум'янцем, як на порцеляновій ляльці. І взагалі він був занадто «ляльковий». Великі сірі очі, довгі повіки, рівний прямий носик, тонкі, приємно складені вуста. Просто тобі пастушок з малюнка на табакерці! Однак це враження скоро зникало. Щось чепуристе, жорстокувате було в цих очах, у підтягнутих губах (За В.Короткевичем).

◆ Опис зовнішності людини може бути складений у різних стилях. Прочитайте наведені уривки текстів і визначте стильову належність їх. Укажіть, у яких сферах спілкування можуть бути використані тексти такого типу. Яка мета їх? (Науковий опис зовнішності людини використовують антропологи, історики, лікарі у професійній діяльності. Ділові описи здебільшого складають експерти-криміналісти. Також він може бути частиною тексту оголошення про вакансію, де викладено вимоги до зовнішності претендентів.)

Мета наукового й ділового описів зовнішності – об'єктивно, максимально точно передати особливості вигляду людини; такі описи є конкретними, небагатослівними, слова вживаються у прямому значенні.

Мета художнього портретного опису – створити образ, емоційно вплинути на читача, викликати певне ставлення до портретованого.)

I. Дашкович був чистий черкасець: високий, рівний, з дужими плечима, з козацькими грудьми, з розкішним темним волоссям на голові. В його було лице повне з високим і широким одслоненим чолом. Брови лежали низько й рівно над карими ясними, чималими очима. Чималі рум'яні губи були складені щільно і навіть трохи сердито. Його погляд, виявляючий розум і тям, був твердий, спокійний. Рідко траплялось бачити таке лице, де одразу можна було б примітити думи, й розум, і завзятість. Та не було тоді ні навкруги його, ні в його самого матеріалу для правдивої, широкої думи та широкого погляду, його рушення, його хода – все було поважне. Він ступав кожною ногою, ніби думаючи, як треба ступити, все ходив задумавшись. А як було сяде чи стане, згорнувши руки і спокійно дивлячись, його постава була така картинна, хоч малой па полотні (І.Нечуй-Левицький).

II. Розшукується Ганна Пилипчук. На вигляд три роки. Зріст приблизно 1 м 10 см, середньої статури, обличчя кругле, світле волосся, повні губи. Була одягнена в рожеву курточку з кашпоном, рожеві брючки, темно-коричневі гумові чоботи, біло-блакитну вовняну шапочку (З газ.).

III. Згідно з поглядами Федора Вовка та його учнів і послідовників, для українського антропологічного типу властиві такі ознаки: високий зріст, довгі ноги, широкі плечі, смуглявий колір обличчя, темне кучеряве волосся, кругла голова, продовгасте обличчя з високим і широким чолом, темні очі, прямий ніс, дуже розвинена витягнена нижня частина обличчя, невеликий рот і малі вуха (В.Петров).

Робота у групах. До слів *очі, погляд, брови, губи, ніс* доберіть:

1-ша група: епітети і порівняння для характеристики зовнішності людини в художньому стилі;

2-га група: означення для опису зовнішності людини в науковому стилі.

➤ Укладіть словнички портретної лексики, запишуючи дібрані прикметники й іменники за абеткою.

Творче завдання. За поданим планом складіть усний твір-опис зовнішності свого товариша. Скористайтеся укладеними в попередньому завданні словничками портретної лексики.

План

1. Хто ця людина?
2. Що найперше впадає в очі в її зовнішності?
3. Зріст, постава, манери, хода.
4. Риса обличчя. Вираз обличчя. Погляд.
5. Волосся, зачіска.
6. Одяг.
7. Що вам подобається в портретованому, а що, можливо, ні.
8. Заняття, захоплення.
9. Особливості характеру.
10. Загальне враження, оцінка.

Домашнє завдання. Запишіть складений на уроці опис зовнішності людини, передайте у творі власне ставлення до портретованого. Використуйте відповідні художні засоби.